

POVILAS GASIŪNAS: JUODADARBio SPAUDOS KOLEKCIININKO ATSIMINIMAI

ŽIVILĖ ZAVADSKYTĖ-ZAKARAUŠKIENĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g.3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: zivile.zavadskyte@kf.vu.lt

Jau antrą dešimtmetį dedama daug pastangų, kad iš užmaršties būtų prikelta lietuviškos knygos kultūros istorija. Didelio įdirbio reikalauja teorinių ir metodologinių bibliofilijos pamatų kūrimas, dar sunkesnis uždavinys knygotyrininkams – objektyviai atspindėti sovietinės okupacijos laikotarpiu izoliuotai dirbusių spaudos kolekcininkų ir bibliofilų veiklą, kurios pėdsakų dažnai aptinkamų tik jų pačių paliktuose rankraščiuose – atsiminimuose, dienoraščiuose, laiškuose, neskelbtose studijose. Ne visi šie raštai suteikia pakankamai žinių, tačiau rinktis netenka. Okupacijos sąlygos buvo nepalankios viskam, kas galėtų būti pravartu tarpukario Lietuvoje puoselėtų kultūrinių tradicijų tęsimui ir išsaugojimui. Penkis dešimtmečius niekintos ne tik lietuviškos, lituanistinės spaudos kolekcijos ir bibliotekos, bet ir jas aprašantys istorijos šaltiniai. Išlikusių knygos kultūros gyvavimo okupuotoje Lietuvoje pėdsakų ieškojimai dažnai primena detektyvines istorijas, o tokie atradimai kaip Petro Jakšto rankraštinis palikimas vainikuoja toli gražu ne kiekvieno mokslininko ar tyrėjo triušą [12]. Sovietinės spaudos puslapiai išsaugojo pernelyg mažai informacijos, o ir ši pateikta subjektyviai, kultūrinės veiklos faktus nušviečiant per komunistinės ideologijos prizmę. Dabar viena aktualiausių problemų tampa istoriografijos objektyvumas.

Rokiškio krašto ir Šiaulių „Aušros“ muziejų fonduose saugomas spaudos kolekcininko Povilo Gasiūno palikimas: knygų, periodinių leidinių, plakatų ir smulkiųjų spaudinių kolekcija ir paties P. Gasiūno asmeninis archyvas. Šiandien sunku nustatyti, kiek spaudinių iš viso buvo surinkęs P. Gasiūnas, nes nemaža jų dalis žuvo per Antrąjį pasaulinį karą, tačiau ir tai, ką pavyko išsaugoti iki mūsų dienų, žavi savo gausa ir įvairove.

Nusakyti prieštarinę P. Gasiūno asmenybę vadovaujantis įprastiniais ir visiems suprantamais apibūdinimais gana sudėtinga. Giminaičiai ir jį pažinoję asmenys kolekcininką dažniausiai vadindavo keistuoliu. Pelikisas Bugailiškis šalia nedaugelio žymesnių tarpukario Šiaulių bibliofilų (V. Zdzichausko, L. Galvono ir G. Bagdonavičiaus) savotiš-

ką knygų kolekcininką Povilą Gasiūną mini kaip fanatišką knygų ir periodinės spaudos rinkėją, savo kolekcijoms skyrusį visą kuklų uždarbį [5]. Ketveriais metais vyresnis Povilo Gasiūno brolis Jonas, kuris nuo vaikystės prisimena jį kaip nenuoramą, atsiskyrėlį, savyje užsisklendusį, visuomet susimąščiusį jaunuolį, fanatišką brolio aistrą knygoms apibūdina tokiais žodžiais: „Knyga – jo didžiausia laimė. Kaip girtuokliui degtinė, rūkioriui tabakas, taip Povilui knyga“ [7]. Sūnėnas Vytautas Gasiūnas rašė, kad sunkiausia suvokti dėdės Povilo pasaulėžiūrą: laisvamanis, kuris gerbė kunigus A. Strazdą ir J. Kateleį; vargšų gynėjas, kuris didžiavosi Mindaugo, Kęstučio ir Vytauto Lietuva, nekentė A. Smetonos diktatūros, buvo nusistatęs prieš vokiečių ir rusų okupaciją ir džiaugėsi, kad visais laikais lietuviai sugebėjo kovoti už laisvę ir nepriklausomybę [11].

Gyvenimas Povilo Gasiūno nelepino. Anksti neteko tėvo, o sulaukęs vos dešimties metų išėjo piemenauti. Visa paauglystė prabėgo tarnaujant labiau pasiturintiems ūkininkams. Mokslo ragauti teko nedaug: be kelių mėnesių, praleistų mokykloje, ir elementoriaus, dar rašto mokėsi iš maldaknygės ir Žemaitės „Rinkinėlio vaikams“. Visa kita teko pažinti einant „gyvenimo universitetus“. Tai, žinoma, kliudė pasiryžimui nuveikti ką nors svarbaus ir atrasti vietos kultūros gyvenime [7]. Tačiau dėl tokio likimo knyga ir laikraštis Povilui Gasiūnui tapo vieninteliu šaltiniu, galėjusiu kompensuoti žinių stygių. Skaitydamas viską iš eilės, greitai patyrė knygų pasaulio daugialypumą, tačiau tai jo nesuglumino. Jis neskirstė knygų į vertingas ir bevertes, bet išmoko priimti jas tokias, kokios jos yra. Sakė, kad tai jam padeda įsivaizduoti sudėtingą žmonių pasaulį. Nesusimąstant apie savo galimybes gimė drąši ir ambicinga svajonė surinkti visą periodinę lietuvišką spaudą, surasti Martyno Mažvydo „Katekizmą...“ ir po jo išleistas knygas [11]. Būdamas stebėtinai ryžtingas, šiai svajonei Povilas Gasiūnas išliko ištikimas visą savo gyvenimą, iškęsdamas likimo smūgius, o Lietuvos muziejų fondai pasipildė ne viena dešimčia tūkstančių vertingų spaudos eksponatų.

Profesorius D. Kaunas viename savo straipsnių, skirtų bibliofilijos problemoms, rašo apie nesibaigiančias diskusijas dėl to, kas yra bibliofilas, knygų kolekcininkas ir knygų verslininkas [13]. Povilo Gasiūno asmenybės bruožai ir gyvenimo kelias verčia iš naujo permąstyti sąvokų „bibliofilas“ ir „kolekcininkas“ turinį, remiantis D. Kauno pateiktais samprotavimais.

Povilo Gasiūno amžininkų bibliofilų biografijose kaip neatskiriama įvaizdžio dalis dominuoja priklausymas inteligentų sluoksniui. Dauguma jų – išsilavinę, aukštos dvasinės kultūros ir plačios erudicijos žmonės, savo knygų pomėgį įgyvendinantys per kūrybą, mokslo pažintinę ir tiriamąją veiklą, siekiantys atradimus ir įgytas žinias atskleisti visuomenei, o sukurtas bibliotekas išsaugoti ateinančioms kartoms kaip kultūros paveldo dalį.

Kolekcininko portretui dažniau priskiriami ne tokie patrauklūs bruožai – uždaramas, akla aistra, neretai keliami kapitalo investavimo tikslai, vengimas viešai rodyti savo kolekcijas ir atvirai kalbėti apie savo pomėgį. Povilas Gasiūnas išoriškai labiau atitinka kolekcininko įvaizdį: knygos ir periodinė spauda jam buvo viso gyvenimo aistra, o mecenatystės idėja ir ambicijas atskleidžia jo paties užrašyti tekstai. Tačiau būdingos ir kai kurios bibliofilo savybės. Jo užsibrėžtas gyvenimo tikslas buvo sukurti spaudos muziejų ir išsaugoti spaudos paveldą nuo pražūties, dažnai atsisakant duonos kąsnio, bet ne siekiant investuoti ar tenkinti asmenines ambicijas. Jis pats, savo iniciatyva, organizavo spaudos parodas ir džiaugėsi lankytojų gausa. Gyvendamas Klaipėdoje P. Gasiūnas biblioteką įkūrė savo namuose, ir ja galėjo naudotis visi norintys. Jo palikti darbai liudija didžiulį norą dalytis savo dvasiniais turtais. Galima įžvelgti vienintelį skirtumą tarp Povilo Gasiūno, kaip kolekcininko, ir jo amžininkų bibliofilų. Tai nepriteklių suvaržymo rezultatas – menkas išsilavinimas ir susistemintų žinių trūkumas, lėmęs didžiulį neatitikimą tarp šio žmogaus tarnystės užsibrėžtam tikslui, noro dirbti visuomenės labui ir ribotos kompetencijos realizuojant save per tokio pobūdžio veiklą. Todėl, pagal D. Kauno apibūdinimą, P. Gasiūnas labiau vadintinas reta išimtimi tarp kolekcininkų.

Beatodairiškas atsivadimas kolekcijos rinkimo darbui ne tik skatino nepasiduoti sunkumams, bet ir leido pasireikšti nežabotai fantazijai, išradingumui. Kuklaus uždarbio kolekcijai surinkti neužteko, todėl 1936 m. kolekcininkas parengė 32 × 23,5 cm formato 40 puslapių leidinį „Lietuviškos periodinės spaudos kolekcija“ [9], kurį išspausdino Mavšovičiaus ir Kagano spaustuvė Kėdainiuose ir kurį, anot Pelikso Bugailiškio, „taip nemie-laširdingai ‘iškudelniojo’ ‘XXVII knygos mėgėjų metraštyje’ vienas vyriausių Lietuvos bibliofilų K. Bizauskas“ [3; 5]. Šių faktų pats P. Gasiūnas niekur nemini, tačiau, žinant skirtingas dviejų to meto autoritetų pozicijas minėto leidinio atžvilgiu, būtų tikslinga jį pristatyti. Pagal savo struktūrą ir teksto išdėstymą leidinys primena plačiau visuomenei skirtą kalendoriaus ir laikraščio mišinį. Pirmojo puslapio viršuje stambiu šriftu išspausdintas leidinio pavadinimas, o po juo kairėje pusėje užrašyta „1936/37 m. Klaipėda“, dešinėje – „Leidėjas P. Gasiūnas“. Žemiau dedamas kreipimasis „Į malonius skaitytojus“, kuriame leidinio sudarytojas neįmantriai, tačiau logiškai ir motyvuotai dėsto apie savo pasiryžimą „surinkti visus spausdinius, leidinius, žurnalus, lietuvių kalboje išėjusius nuo pirmojo numerio iki šios dienos“, prašo paramos aukojant atliekamus ar nereikalingus spausdinių egzempliorius jo kolekcijai ir žada sumokėti už atsiųstus leidinius, viešai paskelbti aukotojų pavardes. Svarbu ir tai, kad šiame kreipimesi P. Gasiūnas nusakė kolekcijos paskirtį: „Ši kolekcija nebus laikoma mano kambarėje, bet bus duodama susipažinti ir plačiau visuomenei. Ruošiu po visą Lietuvą parodas, kurios bus pritaikytos skaitymui.

Mėgėjai galės veltui studijuoti lietuvių raštijos eigą. Taip pat ši medžiaga bus įdomi statistikos duomenims“. Pabaigoje priduria: „Užbaigęs šį darbą paaukosiu Rokiškio muziejui.“ Kitų straipsnelių tekstai paaiškina skaitytojams, kas tai yra periodinės spaudos kolekcija, pasakoja knygos ir spaudos istoriją, remiantis V. Biržiškos paskelbta medžiaga, pateikia spaudos statistikos duomenų. Po pavadinimu „Spaudos darbuotojas“ pristatomas ir pats kolekcijos rinkėjas. Nors šio straipsnio autorius pasirašo Aitvaro slapyvardžiu, nesunku įtarti, jog tai – irgi P. Gasiūno plunksnos darbas. Aštuoniolika puslapių skirta savotiškai periodinių leidinių bibliografijai, kuri ir sukėlė didžiausią K. Bizausko pasipiktinimą, bei „Lietuvių periodinės spaudos kolekcijos kalendoriui 1937 m.“, kuris su spauda, išskyrus pavadinimą, daugiau nieko bendra neturi, nes jokių specialių duomenų, susijusių su spauda ar jos istorija, jame nepateikta – tai tradicinis kalendorius su minimalia informacija apie mėnulio fazių kaitą, dienos trukmę, saulės patekėjimo ir nusileidimo laiką, liturgines šventes ir vardadienius. Kituose leidinio puslapiuose spausdinama keletas eilėraščių ir trumpų prozos kūrinėlių, „Vilniaus chronologija“, minimi žymiausi pasaulio įvykiai, informuojama apie pašto ir telegrafo tarifus, pateikiamas Kauno bibliotekų, skaityklų ir muziejų sąrašas, taip pat nemažai vietos skiriama reklamos skelbimams. Leidinys iš tiesų liudija diletantišką jo sudarytojo supratimą apie leidėjo ir redaktoriaus darbą. Tačiau kelti didesnius reikalavimus savamokslui, paprastam darbininkui ir kritikuoti už tai, ko padaryti jam pritrūko kompetencijos, vargu ar tikslinga. K. Bizauskas tiksliai pavadino šį leidinį „nežinio darbu“, tačiau neižvelgė ir jo teigiamų savybių. Nepaisant turinio trūkumų ir daugybės klaidų, pačią leidinio koncepciją buvo galima įvertinti švelniau. Sulaukus profesionalių kolegų, knygos mylėtojų, patarimo ir palaikymo, P. Gasiūno leidinys galėjo tapti nebloga informacijos plačiajai visuomenei priemone, kuri ugdytų paprastų ir aukštųjų mokslų neragavusių žmonių knygos pomėgį. P. Gasiūno greičiausiai nedomino, ką apie leidinį pasakys profesionalai, nes jis tesiekė visuomenės paramos konkrečiais darbais, o ne autoritetų pripažinimo. Naujaisi šaltiniai teigia, kad tokios pagalbos jis sulaukė, o kolekcija pasipildė daugeliu naujų spaudinių [21].

Šios turtingos spaudos kolekcijos dalis ne kartą buvo eksponuota parodose dar tarpukariu: 1937 m. Klaipėdoje ir 1939 m. Šiauliuose. Parodos organizuotos ir Lietuvai tapus Sovietų Sąjungos dalimi. Apie kolekciją ne kartą rašė sovietinės spaudos puslapiuose, bet, nepaisant parodyto dėmesio, tikroji P. Gasiūno asmenybė ir jo kolekcijos vertė nebuvo atskleista iki galo. Povilas Gasiūnas buvo tvirtas laisvamanis, visiškai atsidavęs vienintelei gyvenimo aistras – lietuviškam spausdintam žodžiui, kad ir ką tas žodis teigė. Tačiau vargingas gyvenimas, leidęs tik vieną žiemą praleisti mokyklos suole, tikėjimas kairiosios pakraipos idėjomis ir komunistinė spauda, taikiai gulėjusi šalia kitokias pažiūras atspindin-

dinčių knygų ir laikraščių jo kolekcijoje, suteikė proga sovietinei žiniasklaidai spekuliuoti spaudos rinkėjo vardu kuriant iškreiptą ir politiškai angažuatą kolekcininko įvaizdį. Sovietinės Lietuvos laikraščiai šabloninėmis frazėmis P. Gasiūną liaupsino tik už jo surinktą „pažangią, ateistinę ir komunistinę lietuvių literatūrą“, „Lietuvos Komunistų partijos pagrindinę spaudą“, „V. Kapsuko, Z. Angariečio, J. Janonio, L. Adomausko ir kitų žymių revoliucionierių kūrinius“ [16; 18; 25], tačiau apie ypač didelę ir vertingą Mažosios Lietuvos spaudinių kolekciją, 1591 m. išleistą J. Bretkūno postilę, iliustruotą Lietuvos Nepriklausomybės Akta, Mažosios Lietuvos Tautinės Tarybos aktą, Nepriklausomos Lietuvos 10-mečiui skirtą spaudinį „Tautai“ ir daugelį kitų retų ir vertingų spaudinių buvo atkakliai nutylima. Kuriamo įvaizdžio neatitiko ir tai, kad P. Gasiūnas nebuvo komunistų partijos narys, o tai prieštaravo propaguojamam sovietinio piliečio idealui, todėl ši aplinkybė buvo sušvelninta teiginiu, kad ir nebūdamas komunistu, „savo darbais, savo mintimis jis – komunistinio žmogaus idealas“ [4].

Žlugus komunistiniam režimui, susidarė palankios sąlygos atviriau prabilti apie P. Gasiūno kolekciją, o mokslininkams ir tyrėjams atsivėrė naujos galimybės atidžiau ją panagrinėti. 1997 metais, minint Povilo Gasiūno gimimo 100-metį, apie jo lietuviškos spaudos kolekciją rašė periodinė Šiaulių, Panevėžio ir Rokiškio spauda [1; 15; 21; 22], neliko nuošalėje ir P. Gasiūno artimieji – sūnėnas Vytautas Gasiūnas, Lietuvos kaimo rašytojų sąjungos narys, 1999 m. išleido nedidelę knygelę apie knygas mylėjusį giminaitį [11], kurioje atskleidė kitus, dar nepažintus Povilo Gasiūno asmenybės bruožus ir patirtus išgyvenimus užtekėjus Stalino „saulei“. 2004 metais Panevėžyje vykusioje mokslinėje konferencijoje „Lietuviškos spaudos atgavimo šimtmetis: praeities ir dabarties sąsajos“ Rokiškio krašto muziejuje saugomą kolekcijos dalį pristatė šio muziejaus darbuotoja Ona Mackevičienė [14]. Atėjo laikas ir „Knygotyros“ skaitytojams susipažinti su Povilu Gasiūnu ir jo paliktais užrašais, kurie suteikia papildomų žinių apie lietuviškos spaudos kolekcijos rinkimo darbą, leidžia geriau pažinti kolekcininko asmenybę ir nueitą gyvenimo kelią.

Kartu su P. Gasiūno padovanota kolekcija muziejų fonduose saugomas daugiau kaip 250 lapų mašinraštis pavadinimu „Keturi laikotarpiai: spaudos kolekcionieriaus eilėraščiai, atsiminimai, parašyti 1935–1960 m.“. Jis datuojamas 1963 metais [8]. Veikalas prasideda „Autoriaus žodžiu“ pavadinta įžanga, iš kurios aiškėja mašinraščio atsiradimo aplinkybės. Povilas Gasiūnas turėjo įgimtą poeto gyslelę, mėgo eiliuoti, šitai liudija daugiau kaip šimte mašinraščio lapų surašyti jo eilėraščiai ir keletas prozos kūrinių. Daugumai nesvetimas noras siekti pripažinimo paskatino kolekcininką įteikti savo kūrybą leidėjams su viltimi išleisti knygą. Kartu su eilėraščiais P. Gasiūnas rengėsi paskelbti ir savo

autobiografiją bei atsiminimus, kuriuose atskleidė ir kolekcijos rinkimo istoriją. Kaip sekėsi P. Gasiūnui bendrauti su leidėjais, užsimena Vytautas Gasiūnas [11]. Knyga taip ir nepasirodė, o pats kolekcininkas mirė praėjus trejiems metams po šio mašinraščio atsiradimo. Iš minėtos autoriaus įžangos galima nuspėti kliūtis, dėl kurių knyga nebuvo išspausdinta: „Nežinodamas eiliavimo taisyklių, aš, žinoma, negalėjau jų pasiųsti nei laikraščių redakcijoms, nei valst. leidyklai, ir jei kam juos parodydavau, tai man pasakydavo: „Be rimo“ arba „Blogas ritmas. Spaudai netinka.“ Dabar aš šiek tiek susipažinau su eiliavimo taisyklėmis ir išdrįsau pamėginti kreiptis į valst. leidyklą, pasiūlydamas pirmą savo literatūrinį darbą...“ [8]. Tikėtina, kad ir šis mašinraščio variantas leidėjams neįtikėjo, o pamėginti laimę dar kartą P. Gasiūnas nebespėjo.

Knygotyros mokslui aktualiausia P. Gasiūno palikto mašinraščio dalis – tai autobiografija ir atsiminimų ištraukos, kurie vertingi kaip autentiškas paties kolekcininko liudijimas apie nuveiktą darbą. Deja, pasakojimas stokoja vientisumo, jame daug tuščiažodžiavimo, perdėtų emocijų, dirbtinio pataikavimo režimui, kai kurie paminėti faktai verčia abejoti jų tikrumu. Neišvengta ir nutylėjimų. Minėtoji Vytauto Gasiūno knygelė šiek tiek kilsteli paslapties šydą, pateikdama keletą P. Gasiūno gyvenimo faktų, kurių jis pats dėl suprantamų priežasčių negalėjo paminėti savo rašiniuose, bet ir tai neleidžia atsakyti į klausimus, kurie kyla susipažinus su P. Gasiūno kolekcijos turiniu. Žinant menką autoriaus išsilavinimą, reikėtų atlaidžiau vertinti jo pasakojimo stilių, o prisimenant šių tekstų atsiradimo aplinkybes, būtina atsižvelgti į tuo metu vyravusius ideologiją atitinkančios memuarinės literatūros kanonus.

Nepaisant trūkumų, šie tekstai padeda tiksliau formuoti bei ryškinti apibendrintą XX a. vidurio Lietuvos kolekcininko portretą, plačiau atspindėti knygos kultūros veikėjų gyvenimo ir veiklos sąlygas.

Įteikta 2006 m. kovo mėn.

NUORODOS

1. BALTRUŠKAITĖ, Audronė. Keistuolis, kolekcionavęs lietuvišką spaudą. *Panevėžio rytas*, 1997, kov. 28, p. 5.
2. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Uždraustų raštų rinkimas. *Knygos*, 1924, nr. 4–6, p. 306–307.
3. BZAUSKAS, K. Nežinios darbas. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis: fotografuotinis leidimas*, Kaunas: V. Staniulio knygynas, 2004, t. 2, p. 189–191.
4. BUCKUS, Alf. Komunistas. *Tarybinis studentas*, 1965, birž. 18, p. 2.
5. BUGAILIŠKIS, P. *Gyvenimo vieškeliais: medžiaga istorijai*. Vilnius: Kultūros ir švietimo m-jos leidybos centras, 1994, p. 263–264.